

УДК 13: 572

Психоаналітичний вимір саморуйнації людини

Понеділок А.І., здобувач

В статті розглядається постановка проблеми саморуйнації людини у філософському та психоаналітичному вимірі. Аналізується новий методологічний підхід до розуміння глибинних коренів та витоків самодеструкції людини з позицій сучасних наукових концепцій.

Ключові слова: *корені, витоки, саморуйнація, самогубство, індивід, особистість, соціум, криза, базова перинатальна матриця, холотропний стан, підсвідомість, світогляд.*

Актуальність дослідження проблеми саморуйнації людини обумовлена соціальним станом сучасного суспільства, яке характеризується глибокою екзистенційною кризою, що має прояв у збільшенні самогубств, масового безробіття, соціальної аномії, втрати сенсу життя, відчуженості та безнадійності, „недільних неврозів”, психічних розладів, зростання алкоголізму і наркоманії, маніпулювання свідомістю із боку засобів масової інформації тощо. Все це створює передумови для деструктивних процесів та осередків напруги в соціокультурному просторі.

Тому вивчення проблеми саморуйнації людини залишається одним з важливіших завдань суспільства, і потребує створення відповідних стратегічних рішень щодо подолання руйнівного потенціалу в людині, яке складає загрозу як сучасному, так і майбутньому поколінням; прийняття превентивної системи заходів для соціального та психологічного оздоровлення сучасного українського суспільства.

Метою статті є аналіз питань, що торкаються проблеми саморуйнації з позицій психоаналізу та концептуальних рішень до розв'язання руйнівних процесів в культурі.

Теоретична та практична апробація проблеми. Проблема саморуйнації особистості в історії культури завжди займала особливе місце і викликала багато наукових суперечок та дискусій щодо природи та мотивації даного деструктивного процесу. Спроби побудови та практичного застосування системного аналізу щодо проблем соціальних патологій неодноразово здійснювалися в різних галузях знань: філософії, антропології,

соціології, психоаналізі, психології, кримінології тощо. У зв'язку з поширенням соціологічних і психологічних досліджень проблему аутоагресії і, в широкому розумінні, - саморуйнації, важко прямо ототожнити з якоюсь конкретною науковою дисципліною. Нові наукові методи і можливості призвели до появи міжгалузевих дисциплін, своєрідних квазінаук, що покликані вирішувати будь-які складні завдання.

Науковий напрямок з цієї проблематики має велике поле науково-практичного застосування, відноситься майже до всіх сфер наукового знання, тому що відображає багатомірний рівень соціального і індивідуального життя. Накопичений багатий досвід і велика кількість матеріалу, зібраний та оброблений величезний пласт інформації – все це разом дозволяє зробити висновки відносно розуміння загальної природи саморуйнації. Найважливіші значні результати у вивченні природи і механізмів аутоагресії накопичились у психоаналізі, психології, антропології, соціальної філософії, соціології.

В галузі психоаналізу найбільш розвинутим напрямом в дослідженні саморуйнації людини стали наукові розробки З.Фрейда, К.-Г.Юнга, А.Адлера, Е.Фромма, К.Хорні, О.Ранка, С.Грофа, Т.Лавина, М.Одента, Е.Ласло та багато інших; а також в психології – В.Вундта, П.Жана, В.Бехтерева, Л.С.Виготського, А.Лурія, Ю.Антоняна, В.Гульдана, В.Кришталя, А.Реана та інших.

В останній час зростає увага до проблеми саморуйнації людини, що пов'язано з тенденцією зростання суїциду в багатьох країнах світу. За даними ВОЗ щорічно реєструється 500-600 тис.суїцидів у світі, 1/10 з них приходить на країни колишнього СРСР. На думку науковців, в Україні самогубство займає 4-5 місце серед причин смертності, зафіксована тенденція зростання такої деструкції, особливо серед молоді та людей похилого віку. Вже сьогодні фахівці прогнозують, що у 2020 році список причин смертності у світі очолять серцево-судинні хвороби і жорстокі депресії з впливаючими наслідками – різким сплеском самогубств (це найактивніший прояв саморуйнації, що викликає швидку смерть).

Системний підхід до феномену руйнування дозволяє виділити дві полярні точки зору на цю проблему (А.Реан, 1996).

В першому, етико-гуманістичному підході, агресія, заподіяння шкоди іншій людині або собі, розцінюється як зло, як поведінка, яка суперечить позитивній сутності людині. В антропології цей підхід репрезентований в гуманістичній психології, екзистенційній та гуманістичній філософії, а також в педагогічних концепціях, що базуються на цій основі. Ідеї гуманістичного підходу, за думкою А.Реана, походять з традицій християнського вчення: „возлюби ближнього свого”, любіть ворогів ваших; негативне ставлення релігійного світогляду до самогубства.

В іншому, альтернативному підході, еволюційно-генетичному, агресія не розглядається як зло, а трактується як інстинкт самозбереження (К.Лоренц). В умовах цього підходу „феномен руйнування вважається заставою до виживання та адаптації індивіду” [5, с.10].

В гуманістичній концепції Е.Фромма під деструктивністю розуміється властивість особистості, що виявляється у готовності до агресії, тобто, агресія є сукупністю дій, які заподіюють шкоди іншому об'єкту або собі, а агресивність забезпечує готовність індивіду, на якого спрямована руйнівна дія, сприймати та інтерпретувати поведінку іншого відповідним чином. В цьому сенсі, явно можливо говорити про потенційне агресивне сприйняття та потенційну агресивну інтерпретацію як про усталену особистісну особливість світорозуміння. [7]

Фроммівська модель структури деструктивності з'явилася міцним проривом до пояснення природи руйнівного в людині. Е.Фромм розглядає два види агресії: доброякісну та злоякісну. Якщо доброякісна агресія є біологічно адаптивною й пов'язана із захистом життя, то злоякісна є біологічно не адаптивною і служить безжальному руйнуванню живої істоти і неживих об'єктів. Аутоагресія, за Фроммом, „це дезаптація людини в соціумі, в неспроможності реалізувати себе. Насилля – це реакція людини на руйнування нормальних умов буття” [6, с.56]. Він аналізує такі людські

прояви, що стають на заваді життю. Ці прояви є свідченням про важкі психічні розлади, і до них належать нарцисизм, некрофілія, садизм, психологічний симбіоз з матір'ю тощо. Соціальна концепція агресії, за Фроммом, базується на вченні про інстинкти, а також враховує фактори зовнішнього середовища – як природного, так і соціального. Важливо, підкреслює філософ, зрозуміти які фактори сприяють, а які заважають росту деструктивності в суспільстві. Таке розуміння особливо важливе, коли на всіх рівнях життя помітні руйнівні тенденції. Соціальна та екологічна криза оголила страхітливі виразки суспільства, злиденність та бідність закріплюють деструктивність у суспільстві у всіх її проявах. „Існують специфічні зовнішні умови, які сприяють оптимальному росту людини і ... розвитку синдрому, який не сприяє життю. З іншого боку, зі зникненням цих умов людина стає покаліченою, затриманою в духовному зрості істотою, для якої характерна наявність синдрому, що перешкоджає життю” [7, с.119].

Психологічний аспект вивчення цієї проблеми трактує агресивність як реакцію особистості на фрустрацію потреб та конфлікт, який виражається в суб'єктивній тенденції до ворожнечої поведінки, що спрямована на повне або часткове придушення волі іншого індивіда або заподіяння страждань собі (В.Гульдман, Ю.Антонян, Б.В.Зейгарник та інші). Як підкреслюють фахівці, прояв руйнівного як особистісної властивості у визначальних актах поведінки є результатом складної взаємодії транситуативних і ситуаційних факторів. [1]

Нове розуміння саморуйнації, що долучає до себе міцні сили перинатальних матриць, пропонує наукова концепція С.Грофа – це новий вимір процесу саморуйнування, явища, яке для психоаналітичних тлумачень являло собою теоретичні труднощі у минулому, тому що усяка теорія, яка намагається пояснити явище самогубства, повинна відповісти на два основних питання. Перше: чому окремий індивід прагне скоїти самогубство – дію, яка суперечить незаперечному інстинкту самозбереження, найвеличній силі, що просуває еволюцію земного життя. Друге питання:

що збентежує фахівців, це незвичайна селективність у виборі засобів самогубства. Дослідники припускали тісний зв'язок між станом розуму, в якому знаходиться депресивна особистість, і типом саморуйнування, яке вона намагається скоїти. Дані психоаналітичних досліджень та інших видів роботи з переживаннями в холотропних станах відкривають нову сторінку як на глибокі мотиви саморуйнування, так і селективність його засобу. Суїцидальні прагнення розпадаються на дві категорії, що мають визначені зв'язки із навколопологовими подіями. Як підкреслює С.Гроф, кожна з перинатальних матриць відбиває конкретний бік ранньої біологічної історії індивіду.

Запропонована С.Грофом нова модель картографії психіки була продовженням розвитку психоаналізу, започаткованої ще З.Фрейдом та його учнями (О.Ранк, К.-Г.Юнг, В.Райх, А.Адлер), яка складається з трьох пластів:

- 1) фрейдистського особистісного та біографічного підсвідомого;
- 2) трансперсонального (позаособистісного) підсвідомого, що містить і юнгівський архетип колективного підсвідомого;
- 3) перинатального підсвідомого, який з'єднує особистісне та позаособистісне підсвідоме та наповненого символізмом та конкретними переживаннями смерті та відродження. [3]

Грофівська картографія психічного містить в собі не тільки досвід західної психології, але й відповідає усім відомим східним, у тому числі містичним картографіям. Універсальність цієї моделі психіки полягає в тому, що незалежно від того, яким шляхом духовно-філософського розвитку прямує людина, їй неминуче знадобиться вирішувати одні і ті ж завдання. В „енергетичній антропології” С.Грофа це пояснюється мірою усвідомлення, пов'язаного із рівнем доступної енергії та мірою опрацювання перинатальних блоків на шляху засвоювання соціального досвіду.

Саморуйнування першого типу, або *ненасильницький суїцид*, базується на підсвідомій пам'яті базової перинатальної матриці (БПМ-2), що містить симптоматику безвихідного стану, переживань безглуздя життя,

ірраціональних почуттів неповноцінності, провини тощо. Індивід, який страждає від загальмованої депресії, намагається розв'язати свою життєву проблему, тобто вирватися з кола нестерпних переживань другої перинатальної матриці (БПМ-2), обираючи шлях, який був легкодоступний в цьому стані, це шлях повернення у первинну неподільну єдність материнського лону (БПМ-1). В підвалинах цього виду саморуйнівних прагнень і поведінки лежить підсвідомий намір знизити силу болісних подразнень, що пов'язані з БПМ-2, та мають кінцеву мету звільнитися, щоб досягнути неподільного стану „океанічної свідомості”, яке характерне для ембріонального стану індивіду. Ці наміри мають прояв у вигляді бажання не існувати або впасти у глибокий сон, щоб ніколи не прокинутися. Реальні спроби цієї групи самогубців містять використання великих доз снодійного або заспокійливого, утоплення або отруєння газом, придушення, самогубство через замерзання у снігу, розтин вен в теплій ванні. Так, в Давньому Римі покінчити життя таким засобом було дуже модним, і цим скористалися видатні люди, як Петроній і Сенека. „Цей вид самогубства відрізняється від інших в цій категорії тим, що пов'язаний із кров'ю. Тим не менш, його психологічний осередок спрямований на розчинення та занурення у водне середовище, а не на руйнування тіла”. [3, с.142]

Самогубство (саморуйнування) другого типу, або *руйнівний суїцид*, в цьому випадку підсвідоме слідує сталому зразку, в якому затримався індивід та пережив його під час біологічного народження. Цей тип самогубства тісно пов'язаний із збудженим видом депресії та співвіднесений з БПМ-3. Для людини, що знаходиться під впливом цієї матриці, повернення до океанічного стану (БПМ-1) – рішення ніколи нездійснене, тому що шлях до нього пролягає через стадію БПМ-2, що містить в собі настільки сильні відчуття повної фрустрації та безнадії, які психологічно пройти неможливо, шлях виходу з цього стану – вихід через БПМ-3.

Індивід, який замислив руйнівне самогубство, використовує пам'ять про своє біологічне народження як готовий рецепт позбавлення від душевних

та фізичних страждань. Як і у випадку ненасильницького суїциду, індивіди, що знаходяться у такому депресивному стані і не мають виходу із складної життєвої ситуації, через „друге народження” (самогубство) прагнуть їх розв’язати. Як підкреслює С.Гроф, „в них відсутнє інтуїтивне знання того, що ідеальною стратегією їх стану було б внутрішньо завершити цю подію – заново пережити пам’ять про власне народження та зв’язати їх в переживаннях із своїми біографічними обставинами. Але, так як люди не знають про подібні вирішення, вони проєцирують ці події зовні і прагнуть розіграти цю ситуацію у зовнішньому світі. Бо базова стратегія руйнівного суїциду – це відчутти ті переживання, які характерні для БПМ-3, базової перинатальної матриці, вибухоподібного вирішення” [4, с.157]. Зв’язок між типом травми народження і вибором засобу самогубства був підтверджений подальшими клінічними дослідженнями Якобсона, Одента та інших.

Суїцидальні фантазії та дії, що належать до цієї категорії, містять смерть під колесами потягу, в турбінах гідроелектростанцій, у навмисних автомобільних аваріях, смерть від гострих предметів, постріл у голову, стрибок з висоти. Важливо підкреслити той факт, що в культурах існують приписанні ритуальні види самогубства, такі як харакірі, камікадзе, амок, які раніше розглядалися як екзотичні образи суїцидальної поведінки. Але в останні часи випадки подібного поринання в амок (нестримане бажання вбивати) прискорились в США та країнах Європи. А головне, що викликає тривогу фахівців, це те, що такий вид самогубства поширюється серед підлітків і дітей шкільного віку та молоді. А образ поведінки камікадзе як виду диверсії широко спостерігається в арабських країнах у вигляді смертників-шахідів, які стали головним інструментом терору в розв’язанні етнополітичних проблем.

Як констатують дослідники, „механізм руйнівного самогубства потребує відносно чіткої пам’яті про різкий перехід від боротьби впологових шляхах до виходу у зовнішній світ і вибухоподібному звільненні. Якщо цей період був затьмарений сильною анестезією, індивід майже на клітинному

рівні буде запрограмований на уникнення в майбутньому тяжких напруг та стресів за допомогою наркотиків та алкоголю, що утворить в особистості схильність до алкоголізму і наркоманії, а це сповільнений та розтягнутий у часі вид саморуйнування.

Обговорювання саморуйнування було б неповним, якщо б ми не згадали про те, який взаємозв'язок існує між саморуйнівною поведінкою і перевершуванням. „Переживання в БПМ-1 і БПМ-4 не тільки містять в собі повернення до симбіотичних біологічних станів, але й мають духовні виміри. Так, для БПМ-1 це переживання океанічного екстазу та космічної єдності, а для БПМ-4 – це духовно-душевне відродження та божественна епіфанія. З такої точки зору, суїцидальні схильності цих двох типів є скривленою та неусвідомленою жагою перевершування. Але вони мають загальну підставу – змішування вбивства САМО з вбивством ЕГО” [3, с.145]. І тому найкращими ліками від саморуйнівних прагнень та тяжіння до самогубства, є переживання смерті ЕГО та відродження, а також наступне почуття космічного єднання, що досягається індивідом в холотропних станах.

Отже, характер наших пологів і той засіб, яким вони проводяться, мають могутній вплив на все наше подальше життя. Якщо наші пологи мають середню тривалість та скрутність і ми з'являємося на світ, успішно проходячи через них, то ті труднощі, з якими зіткнемося у майбутньому, ми їх впевнено подолаємо. І навпаки, тривалі і дуже скрутні пологи зароджують в майбутній людині почуття песимізму та поразки, створюють враження, що світ, в якому ми існуємо уявляється таким тяжким і жорстоким, що в ньому ми завжди будемо безпорадними. Тому треба підкреслити, якщо біль та труднощі полегшуються та обмежуються анестезією, то це назавжди залишає дуже глибокий слід в нашій психіці. Тому єдиний засіб мати справу із скрутностями – бігти від них в наркотичний стан. Фахівці спостерігають, що сьогодення епідемія наркоманії та алкоголізму має місце серед тих індивідів, хто був народжений вже в ті часи, коли акушери почали застосовувати анестезію у плановому порядку, частіше проти волі матері.

І це в свою чергу викликало протест із боку фахівців в США та Європі, тому що пологи та пологовий період мають глибокий вплив на емоціональне особистісне життя індивіду, важливі наслідки для майбутнього усього суспільства, що закладає основу або для любові та альтруїстичних відносин з людьми, або для ненависті, недовірливості та експансіоністських установок по відношенню до суспільства (Одент, 1995).

Як і емоціональні негативні стани, алкоголізм та наркоманія мають не тільки біографічні та навколопологові корені, але й надособистісні із боку архетипічної сфери, яка вже вивчалася юнгіанським напрямом. Серед архетипів, які мають важливий зв'язок із наркоманією, виступає архетип *puer aeternis* – „вічного дитя”, із його різновидами Ікара і Діонісія (Лавин, 1987).

Дослідники констатують, що „біологічне народження – найглибша травма у нашому житті та головна подія духовно-практичної важливості, яка в найдрібніших деталях зафіксована в нашій пам'яті впритул до клітинного рівня та виявляє глибокий вплив на соціальний та психологічний розвиток індивіда” [3, с.56].

Результати досліджень холотропних станів свідомості (від *holos* – цілий) демонструють, що емоційні та психосоматичні захворювання не можуть бути пояснені тільки фрейдистським біографічним підсвідомим. Велика кількість станів, які діагностуються як психози, мають багатовимірну структуру, що сягає в глибини перинатальних та трансперсональних рівней. Прийняття цього винаходу наукою сформує успішну стратегію лікування, бо в дійсності ці руйнівні стани є кризами духовного росту та психодуховної трансформації. Якщо правильно зрозуміти їхній смисл та підтримувати їх розкриття, то вони можуть розвиватися в процесі емоційного та психосоматичного зцілення, особистісного росту та духовного розвитку.

За Грофом, травма народження, смерть, містерія смерті – це прототип або фундаментальна психологічна структура, яка активується кожного разу, коли ми зштовхуємося із ситуацією загрози життю або минаємо через екстремальне переживання, коли ми робимо надзусилля, щоб піднятися

духовно, розкрити себе у творчості. Минаючи через перинатальний досвід, ми підключаємося до велетенських полів переживань, які не траплялися з нами конкретно як з окремими істотами, але відбувалися з нами як з істотами, що належать до роду людського, у колективній свідомості яких як у скрученому вигляді міститься вся пам'ять еволюції Землі.

Треба підкреслити, що розуміння природи реальності з позицій нової наукової парадигми знаходиться у різкому конфлікті із воззріннями матеріалістичної науки. Грофівська реальність за суттю є „космічною грою” Абсолютної свідомості. Виживання людства та вирішення глобальних проблем, за думкою провідних науковців в галузі психоаналізу та квантової фізики, в значній мірі пов'язано із засвоєнням досвіду холотропних станів, розумінням тонких енергій. Грофівська картографія сформулювала правила входження у холотропний стан та умови переживання того, що адекватно моменту народження, в сенсі наповненості енергією, символікою та різноманітністю можливостей переживань, умови підключення до віртуального простору людського знання. Холотропний світ в якомусь сенсі – безсловесний та синкретичний. Тому стратегія входження в цей світ – це уникнення вербальної мови. Прагнення до цілісності, до щастя притаманні кожному з нас, але найвеличніша іронія і парадокс людської природи міститься у тому, що для того, щоб бути нещасливим замкнутим і руйнівним, нам постійно доводиться витратити багато неусвідомлених зусиль, які і складають життя і організацію людського підсвідомого. „І як тільки ми перестаємо підживлювати травми, наполягати на перцептивних структурах нашого досвіду, ми відновлюємо комунікативну тканину і починаємо жити вільно і спокійно” [4, с.69].

Висновки. Зіткнення із фундаментальними планами свідомості „смерть-відродження” має не тільки глибокий філософський смисл, але й важливі наслідки. *Перший з них* – духовна криза існування примушує індивіда глибоко замислитися над сенсом свого буття та життєвих цінностей. Через подібні переживання індивід проходить до розуміння того, що

незалежно від характеру діяльності в реальному світі, неможливо уникнути фізичної смерті. Така онтологічна криза, як правило, приводить до кристалізації цінностей. *Інший важливий наслідок* – зіткнення із явищем смерті. Це відкриття релігійних та духовних сфер, які є невід’ємною часткою людської особистості і не залежать від характеру культурного або релігійного виховання.

Таким чином, треба підкреслити, що наукова концепція енергетичної антропології С.Грофа та його послідовників доводить, що корені і витoki саморуйнації людини слід шукати в глибинних пластах людської свідомості, і головне, механізм цих руйнівних сил починає включатися тоді, коли зовнішні умови сприяють цьому: катастрофи людського буття, розрив соціальних зв’язків, втрата сенсу життя, коли людина неспроможна подолати екзистенційну кризу. А криза вирішується тоді, коли людина знаходить життєві орієнтири, коли в неї формується розуміння абсолютної належності духовного стану до Всесвіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю.М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. – Ереван, 1987. – 185 с.
2. Балабанова Л.М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений). – Д.: Сталкер, 1998. – 432 с.
3. Гроф С. Психология будущего: Уроки современных исследований сознания/ С.Гроф.: Пер.с англ. – М.: ООО»Изд-во АСТ» и др., 2003. – 458 с.
4. Гроф С. Человек перед лицом смерти /С.Гроф., Д.Хэлифакс. Пер . с англ. – М.: ООО «Изд-во АСТ» и др., - 2002. – 239 с.
5. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности// Психолог. Журнал. – 1996. - №5. – с.3-16.
6. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: Пер. с англ. – М.: ООО «Изд-во АСТ» и др. 1998. – 679 с.
7. Фромм Э. Душа человека: Пер. с англ. – М.: Республика. – 1992. -430с.

8. Lavin T. Jungian Perspective on Alcoholism and Addiction\\Presentation at a monthlong seminar at the Esalen Institute, Big Sur., CA. – 1987.
9. Odent,M. Presentation of Violence of Genesis of Love? Which Perspective?// Presentation Transpersonal Conference in Santa Clara, California, June, 1995.

ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ САМОРАЗРУШЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА.

Понедилок А.И.

В статье рассматривается постановка проблемы саморазрушения личности в философском психоаналитическом измерении. Анализируется новый методологический подход к пониманию глубинных корней и истоков самодеструкции человека с позиций современных научных концепций.

Ключевые слова: истоки, корни, саморазрушение, самоубийство, суицид, индивид, социум, бессознательное, базовая перинатальная матрица, холотропное состояние, кризис, мировоззрение.

PSYCHOANALYTICAL DIMENSION OF HUMAN BEINGS' SELF- DESTRUCTION.

Ponedilock A.I.

The article reveals the problem of human beings' self-destruction in philosophic psychoanalytical diminution. The article analyses a new methodological approach to the understanding of deep roots and sources of human beings' self-destruction from the point of view of modern scientific trends.

Key words: sources, roots, self-destruction, suicide, an individual, society, the unconscious, basic prenatal pattern, holotropic state, crisis, outlook.